

Predmet a systematika forenznej psychológie

2.1 Predmet forenznej psychológie

V súčasnej etape vedeckého poznania o duševnej činnosti došlo k takej úrovni špecializácie, že môžeme presnejšie hovoriť o systéme psychologických vied (Pardel a Koščo, 1975; Kováč, 1985). Ich úlohou je poznanie zákonitostí psychickej regulácie správania a uplatnenie týchto poznatkov na skvalitnenie života človeka. Adjektívum *forezná* je odvodené od latinského pojmu *forum* ako označenie miesta, kde sa konali verejné zhromaždenia rímskych občanov a kde prebiehali i súdne procesy. Samotný predmet forenznej psychológie sa vymedzuje jej predstaviteľmi rôzne široko, a to v závislosti od ich teoretických východísk, užšej špecializácie i od stupňa rozvoja právnych a psychologických vied v jednotlivých krajinách.

Dettenborn (1984) sa domnieva, že úlohou forenznej psychológie je zaoberať sa zákonitostami a javmi psychickej regulácie správania osôb a skupín osôb (sudcovia, žalobcovia, obhajcovia, obvinení, poškodení, svedkovia a pod.), ktorí sa zúčastňujú procesu uskutočňovania práva, resp. musia byť pri ňom zohľadnení. Clauss (1978) zaraďuje foreznú psychológiu medzi špeciálne disciplíny psychológie a jej hlavný cieľ vidí v zaoberaní sa teoretickými a praktickými problémami uplatňovania práva. Ratinov (in Dulov, 1970) uprednostňuje termín *právna psychológia* a jej predmet vymedzuje na skúmanie ciest a prostriedkov formovania a riadenia psychickej činnosti účastníkov súdneho procesu. Podobne Soukup používa strešný pojem *právnická psychológia* (pod ktorý zahrňuje súdnu, väzenskú, kriminálnu psychológiu) a definuje jej predmet ako „štúdium psychických zákonitostí činnosti a osobnosti v oblasti právnych vzťahov a sociálneho správania jedinca a skupín v rovine regulovanej právnymi normami“ (Soukup, 1980, s. 21). Z týchto definícií vyplýva, že forezná psychológia sa zaoberá psychikou jednotlivých účastníkov právneho procesu, psychickými a sociálno-psychologickými zvláštnosťami jednotlivých etáp jeho realizácie (psychológia vyšetrovania, súdneho procesu, výkonu trestu) i psychologickými problémami jednotlivých právnych odvetví. Vo vyššie uvedených definíciách však v porovnaní s inými vednými odvetviami do istej miery chýba špecifikum psycho-

FOREZNÁ PSYCHOLÓGIA

lógie, a to zameranosť na osobnosť človeka v zložitej interakcii so svetom, vrátane prispôsobenia sa právnym a sociálnym normám. DOBROTKA preto vidí hlavnú náplň foreznej psychológie v praxi v „*hodnotení subjektívnej zložky zlyhania ľudského súčiniteľa sociálnej interakcie s ohľadom na jeho spoločenský a trestnoprávny dosah*“ (Dobrotka, 1969, s. 130).

Z novších definícií uvádzame definície Čírtkovej, Hessa a Putwaina a Sammonsa. ČÍRTKOVEJ definícia: „*Forezná psychológia je aplikovaná psychologická disciplína, ktorá sa zaoberá správaním a prežívaním ľudí v situáciách regulovaných právom, predovšetkým právom trestným*“ (Čírtková, 1998, s. 9). HESS (1999) definuje foreznú psychológiu podľa jej 3 funkcií: „*Poskytuje psychologické služby justičným a legislatívnym systémom, získava špeciálne znalosti o legálnych záležitostiach, ktoré sa dotýkajú psychologickej praxe a prevádza výskum právnych problémov, ktoré zahrňujú psychologické procesy*“ (Hess, 1999, s. 36 – 37). Putwain a Sammons (2002) citujú Blacburna, ktorý tvrdí, že forezní psychológovia pôsobia v troch oblastiach: a) psycholegálne štúdie (napr. svedecké výpovede, rozhodovanie v porote), b) kriminológia (výskum príčin a prevencie zločinnosti), c) znalecké posudzovanie (napr. prezentovanie posudkov na súde). Čo tieto tri oblasti spája a tvorí predmet foreznej psychológie je „*získavanie psychologických informácií za účelom facilitovania právnych rozhodnutí*“ (Putwain a Sammons, 2002, s. 6).

2.2 Systematika foreznej psychológie

Z vymedzenia predmetu foreznej psychológie vyplýva, že svojou náplňou zasahuje do dvoch vedných systémov – psychologických a právnych vied. **Systém psychologických vied** sa tradične člení na *teoretické odvetvia* (všeobecná psychológia, vývinová psychológia, psychopatológia), *špeciálne odvetvia* (sociálna psychológia, porovnávacía psychológia, diferenciálna psychológia) a *aplikované odvetvia* (klinická, pracovná, pedagogická, školská a i.). Foreznú psychológiu môžeme v zhode so zahraničnými autormi, napr. UNDEUTSCHOM (1967), zaradiť medzi aplikované psychologické vedy. Opiera sa o poznatkovú základňu a o metódy ostatných teoretických, špeciálnych i aplikovaných odvetví. Tieto psychologické disciplíny však zároveň obohacuje o rad nových zistení, najmä o správanie človeka v záťažových, hraničných situáciách, v uplatňovaní i v konfrontácii so sociálnymi a právnymi normami.

Z hľadiska **systému právnych vied** patrí psychológia do *skupiny špeciálnych forezných vied*, ktoré pomáhajú právnej praxi.

Okrem forenznej psychológie sem patria:

- a) **Súdne lekárstvo**, ktoré skúma najmä príčiny a mechanizmy násilia, zranenia a smrti.
- b) **Forezná psychiatria**, ktorá sa zaoberá psychickými poruchami z hľadiska posúdenia trestnej zodpovednosti, možnosťou plnohodnotnej účasti na súdnom pojednávaní i indikáciou ochranných opatrení zdravotného charakteru.
- c) **Technické a chemické vedy**, ktoré zahrňujú rad špeciálnych odvetví a pomáhajú riešiť rôzne čiastkové otázky vyšetrovacej a súdnej praxe (napr. daktyloskopia, súdna chémia, balistika).
- d) **Forezná sociológia a štatistika**, ktoré sa zaoberajú sociologickými, demografickými otázkami a vyhodnocovaním štatistických ukazovateľov rozšírenia delikvencie a kriminality v spoločnosti.

Forezní psychológovia ako súdni znalci spolupracujú s predstaviteľmi týchto odvetví buď priamo (napr. spoločné expertízy so znalcami psychiatrami v znaleckom ústave), alebo sprostredkované (napr. keď využívajú závery súdnych lekárov o mechanizmoch zranení na posúdenie aktuálneho psychického stavu páchatela v čase činu). Podieľajú sa spoločne i na riešení vedeckovýskumných úloh kriminalistiky a kriminológie.

Stupeň rozvoja psychologických a právnych vied a rôznorodosť problémov, ktoré musí forezná psychológia riešiť, znemožňujú jednotlivcovi zvládnuť celý teoretický a metodologický rozsah odboru, čo vedie k nevyhnutnosti špecializácie. Na sprehľadnenie situácie štruktúry forenznej psychológie použijeme upravené Dobrotkovo (1969) členenie podľa psychologickéj odbornosti (horizontálne členenie), podľa veku subjektu (vertikálne členenie), podľa užšej foreznopsychologickej orientácie a podľa právnickej náplne expertízy.

Prvé členenie sa opiera o *východiskovú bázu špeciálnych a aplikovaných psychologických disciplín*, z ktorých i profesijne vyšla väčšina praktických forezných psychológov.

- a) **Klinická psychológia**. Jej predmetom je podľa Ružičku (1999) duševný život v bio-psycho-sociálnych súvislostiach na kontinuu zdravie – choroba. Širšia definícia vymedzuje jej predmet takto: „*Klinickú psychológiu tvorí teória a prax pomoci ľuďom so psychickými a psychosomatickými poruchami, ale aj s problémami všedného dňa, ktoré presahujú hranice zvládania jednotlivca*“ (Heretik, 2016, s. 21 – 22). Ide o odvetvie historicky najviac späté so vznikom forenznej psychológie. I väčšina súdnych znalcov je menovaná práve z radov klinických psychológov. Forezná psychológia využíva najmä poznatky z *psychopatológie* (popisu duševných porúch), *psychodiagnostiky* (klinické i testové vyšetrovacie metódy), *psychoterapie a reedukácie* (uplatne-

FORENZNÁ PSYCHOLÓGIA

nie psychologických metód liečenia a pomoci v nápravnej výchove a postpenitenciárnej starostlivosti). Metódy klinickej psychodiagnostiky sa teda uplatňujú najmä v expertíznej činnosti (otázky týkajúce sa trestnej zodpovednosti, prognózy). Metódy psychoterapie sú základom nápravno-výchovných programov vo väzenstve. Znalecké forenznopsychologické problémy sa dotýkajú aj radu ďalších pododvetví klinickej psychológie, ako sú psychosomatika, klinická gerontopsychológia, sexuológia a patopsychológia (psychológia postihnutých). V súčasnej americkej forenznej psychológii sa začína hovoriť aj o ako samostatnom odvetví, o *forenznej neuropsychológii*. Podľa Ruffala (2003) sú najmä za obhajcov obvinených priberaní znalci neuropsychológovia, aby sa vyjadrili k tomu ako psychologickými či zobrazovacími metódami zistené poškodenia mozgu ovplyvňujú trestnú zodpovednosť ich mandanta.

- b) **Sociálna psychológia** prispieva svojimi metódami k analýze podielu spoločenských vplyvov, napr. skupinovej dynamiky a skupinových noriem na vznik delikvencie. Rieši i konkrétne psychologické úlohy organizácie a štruktúry väzenských zariadení, analyzuje skupinovú atmosféru v skupinách delikventnej subkultúry a kriminogénne faktory skupinovej trestnej činnosti. Sociálna psychológia tak prispieva k pochopeniu štruktúry organizovaného zločinu, skupinovej a davovej trestnej činnosti, analyzovaniu a potláčaniu sociálno-patologických javov, ako sú napr. väzenské vzbury. Skúma aj sociálno-psychologické pozadie takých aktuálnych fenoménov, ako sú rasovo motivované trestné činy či politicky a nábožensky motivovaný terorizmus.
- c) **Ontogenetická (vývinová) psychológia** sa zaoberá psychickými zvláštnosťami vývinových období jednotlivých fáz „životnej cesty“. Hlavným spoločným bodom s foreznou psychológiou v praxi je posudzovanie osôb rizikového veku, mladistvých a ľudí regresného a detského veku ako objektov (poškodených) či svedkov trestnej činnosti. Osobitný význam má pochopenie špecifických vývinových kríz jednotlivých období životného behu.
- d) **Pedagogická a školská psychológia** sa využívajú najmä v prevencii juvenilnej delikvencie, pri ovplyvňovaní detských porúch dissociálneho charakteru (záškoláctvo, nedisciplinovanosť) či pri poruchách správania, ktoré by sa vo vyššom veku mohli posudzovať ako trestná činnosť (krádeže, agresia). Jej poznatky sa využívajú aj pri organizovaní ochrannej a nápravnej výchovy detí a mladistvých (detské domovy, výchovné ústavy mládeže).
- e) **Psychológia práce** pomáha forezným psychológom najmä pri riešení pracovnoprávných sporov, pri analýze „zlyhaní subjektívneho činiteľa“ v pracovnom procese (napr. priemyselné havárie). Relatívne samostatnou špecializáciou (i súdnoznaleckou) je dopravná psychológia, ktorá sa zaoberá najmä analýzou nehodovosti, bezpečnosťou cestnej dopravy, dopravnou výchovou,

ale i praktickými otázkami spôsobilosti jednotlivca na riadenie motorového vozidla. Psychodiagnostické metódy výberu uchádzačov o zamestnanie sa uplatňujú v policajnej personalistike.

Vertikálne členenie forenznej psychológie sa opiera viac o zohľadnenie osobitostí psychiky v jednotlivých fázach ontogenézy než o právne vymedzenie trestnej zodpovednosti vzhľadom na vek.

Z tohto hľadiska delíme celé odvetvie na **foreznú psychológiu**:

- a) **detského veku** (0 – 14 rokov);
- b) **juvenilného veku** (15 – 18 rokov);
- c) **adolescentného veku** (18 – 22 rokov);
- d) **dospelého veku** (22 – 60 rokov);
- e) **regresného veku** (60 a viac rokov).

Vertikálne členenie teda nezodpovedá štruktúre trestného a občianskeho práva, ktoré rozoznáva len 3 vekové obdobia – maloletosť (0 – 14 rokov), vek mladistvých (15 – 18 rokov) a plnoletosť, resp. plná právna zodpovednosť (18 a viac rokov). Foreznopsychologickým osobitostiam jednotlivých období „životnej cesty“ preto venujeme samostatnú kapitolu.

Podľa užšej foreznopsychologickej špecifikácie rozdeľujeme odbor na tieto pododvetvia:

- a) **Kriminologická psychológia** sa zaoberá podielom osobnosti delikventa na vzniku sociálneho zlyhania v celej šírke a zložitosti (štruktúra, dynamika, formát). Zaoberá sa teda psychológiou jednotlivých oblastí kriminality, ako sú majtková, násilná, sexuálna trestná činnosť, drogová kriminalita, počítačová kriminalita, organizovaný zločin a i. Táto analýza sa robí v kontexte individuálneho vývinu (anamnézy) jednotlivca v konfrontácii s objektívnymi, najmä sociálno-ekonomickými podmienkami. Psychológia tak prispieva k teórii kriminality a analýze vývoja kriminality v závislosti od konkrétnych spoločensko-ekonomických podmienok.
- b) **Súdno-expertízna psychológia** rieši najmä súdnoznalecké problémy v prípravnom a procesnom konaní. Z hľadiska psychológie prispieva k zodpovedaniu problémov miery zavinenia a miery trestnej zodpovednosti. Vyšetrovacím a súdnym orgánom pomáha odpovedať na otázky, ktoré sa týkajú príčinnosti páchatela a vierohodnosti svedkov a poškodených, motívácie páchatela k trestnej činnosti a prognózy jeho resocializácie. Hodnotí aj schopnosť plnohodnotnej účasti na súdnom konaní. Expertízne pomá-

ha riešiť i rad úloh v občianskoprávnom konaní (posudzovanie spôsobilosti k právnym úkonom, opatrenia v prospech detí pri rozvodovom konaní).

- c) **Právnická psychológia** sa zameriava na problematiku psychických a sociálno-psychologických osobitostí jednotlivých etáp procesného konania a jedincov, ktorí sú v ňom profesionálne zainteresovaní (sudcov, obhajcov, prokurátorov, obvinených, svedkov, znalcov a pod.). Osobitné postavenie má v americkom právnom systéme, kde zahŕňa i výber a rozhodovanie členov poroty a analýzu vplyvu vystúpenia strán zúčastnených na procese na závery poroty.
- d) **Penitenciárna a postpenitenciárna psychológia.** Penitenciárna psychológia sa zaoberá nápravno-výchovnou činnosťou a problematikou väznenstva vôbec. Penitenciárni psychológovia robia vstupnú diagnostiku pri nástupe do výkonu trestu, podieľajú sa na indikácii jednotlivých nápravno-výchovných opatrení, aktívne sa zúčastňujú psychoterapie a socioterapie odsúdených a prevencie negatívnych javov vo väzenskom prostredí (od sebapoškodzovania a samovražednosti až po vzbury väzňov). Postpenitenciárna psychológia je súčasťou sociálnej starostlivosti o jedincov prepustených z výkonu trestu. Podieľa sa na ich začlenení do spoločnosti, a tým aj prevencii recidivizmu.
- e) **Kriminalistická psychológia** sa zaoberá využitím psychologických vedomostí a metód pri objasňovaní a vyšetrowaní okolností činu. Profesionálni psychológovia sa podieľajú na vzdelávaní vyšetrovateľov a policajtov. Vystupujú ako konzultanti pri náročných vyšetrovacích postupoch. Sem patrí i ich účasť na rekonštrukcii trestných činov, psychologické interpretácie miesta činu, profilovanie neznámeho páchatela a vyšetrenia pomocou tzv. detektora ľži. Túto oblasť psychológie vyšetrowania označuje Kubík (2017) ako *investigatívnu psychológiu*.
- f) **Policajná psychológia** sa zaoberá otázkami personalistiky, t. j. výberom a starostlivosťou o duševné zdravie policajtov. Poskytuje aj konzultačné služby pri náročných policajných úkonoch (napr. vyjednávanie s únoscami) či udržiavaní verejného poriadku (násilie na štadiónoch, agresívne správanie účastníkov politických demonstrácií a pod.).
- g) **Posudková psychológia** sa zaoberá posudzovaním pracovnej spôsobilosti najmä u jedincov, ktorí prekonali závažné choroby či úrazy (napr. u vodičov z povolania, pilotov, operátorov a pri iných náročných profesiách). Spolupracuje i s posudkovými komisiami sociálneho zabezpečenia pri riešení sporných prípadov pri zaraďovaní do invalidného dôchodku. Relatívne samostatnou znaleckou oblasťou sa stávajú otázky posudzovania zníženého spoločenského uplatnenia a odškodnenia postihnutých následkom úmyselných či nedbanlivostných trestných činov.

- h) **Súdnolekárska psychológia** je úzko špecializované odvetvie, v rámci ktorého psychológovia v spolupráci so súdnymi lekármi, robia psychologickú interpretáciu zranení a príčin smrti poškodených vzhľadom na osobnostné rysy a stav páchatela v čase činu. Tvorí teda integrálnu súčasť viktimologickej zložky analýzy motivácie a vypracovania profilu neznámeho páchatela najmä pri násilných a sexuálnych trestných činoch.
- i) **Foreznopsychologický výskum** má veľmi široký záber a môže sa svojím zameraním dotýkať každého z vyššie uvedených odvetví. Od vývoja nových metód expertíznej činnosti, overovania efektu jednotlivých psychoterapeutických resocializačných programov, psychologickú interpretáciu objektívnych stôp trestného činu až po vývoj exaktných kritérií prognózy resocializácie a prevencie prvopáchatelstva a recidivity.

Bartol a Bartol (1999) vymedzujú 5 hlavných oblastí forenznej psychológie: znalecká činnosť pre súd, kognitívne a osobnostné posudzovanie, korekčná, policajná psychológia a kriminálna psychológia.

2.3 Členenie forenznej psychológie podľa právnej náplne expertízy

Forezní psychológovia sa môžu ako znalci prizvať k riešeniu sporných otázok v trestnoprávnom, pracovnoprávnom, rodinnoprávnom, prípadne i vojenskoprávnom konaní.

V **trestnom konaní** je znalec psychológ postavený najmä pred tieto úlohy:

- Pomocou klinickej a foreznopsychologickej diagnostiky prispieť k *objasneniu kriminogenézy a posúdeniu trestnej zodpovednosti* páchatela z hľadiska jeho duševného zdravia. Posúdenie základných kautel prítetnosti – zachovania rozpoznávacej a ovládacej schopnosti v čase trestného činu – je v užšej kompetencii znalcov psychiatrov. Psychodiagnostické vyšetrenie znalca psychológa však prispieva k diferencijálnej diagnostickým úvahám a odhaleniu takých fenoménov, ako sú simulácia, dissimulácia a agravácia.
- Psychologicky *indikovať charakter nápravných výchovných opatrení, ochranných opatrení, resp. ochrannej liečby počas alebo i namiesto výkonu trestu.*
- Prispieť k zhodnoteniu účasti obvineného na vyšetrovacích úkonoch a súdnom konaní. Ide najmä o posúdenie *spôsobilosti vypovedať* k vyšetrovaným trestným činom, *chápať zmysel trestného konania* a *zúčastniť sa súdneho po-*

FORENZNÁ PSYCHOLÓGIA

jednávania (vzhľadom na úroveň intelektu a pamäti, osobnostnú patológiu či aktuálne psychické ochorenie).

- Psychologicky zhodnotiť *vierohodnosť výpovedí svedkov a poškodených*, najmä ak ide o jedincov mentálne retardovaných, psychicky chorých alebo osobnostne abnormálnych. Posudzovanie vierohodnosti ako všeobecnej, tak aj špecifickej, sa robí často v prípadoch, keď je vznesenie obvinenia založené len na výpovediach poškodených (napr. v prípadoch domáceho násilia, sexuálneho obťažovania, nebezpečného prenasledovania a pod.). U maloletých sa forenzní psychológovia zúčastňujú výsluchov už v prípravnom konaní, aby sa viedli na úrovni primeranej psychickému vývinu dieťaťa a predišlo sa jeho narušeniu – psychotraumatizácii (napr. ak je dieťa svedkom násilia v rodine alebo obeťou pohlavného zneužitia).
- Previesť psychologickú *analýzu motivačných alternatív trestného činu*, ktoré získavame štúdiom spisového materiálu a vyšetrením obvineného.
- Posúdiť podiel poškodeného na motivácii trestného činu, zhodnotiť rozsah poškodenia, prípadne indikovať terapeutické opatrenia (*viktimologická expertíza*).
- Posúdiť *prognózu resocializácie* u obvinených.
- V prípadoch obvinení vznesených proti neznámemu páchatelovi závažnej trestnej činnosti sa na základe analýzy objektívnych stôp z miesta činu, resp. obeť, pokúsia o hypotetické vytvorenie osobnostnej štruktúry, resp. aktuálneho psychického stavu v čase činu (*profilovanie, vypracovanie tzv. psychologického portréту neznámeho páchatela*).

V občianskoprávnom a rodinnom konaní rieši psychológ najmä tieto znalecké problémy:

- Psychologické expertízy pri konaní v otázkach *spôsobilosti k právnym úkonom* zastávať povinnosti a samostatne vykonávať práva občana („svojprávnosť“).
- Posudzovanie v sporných otázkach *indikácie právnych opatrení v prospech detí a mladistvých* (napr. umiestnenie v detskom domove či výchovnom ústave mládeže).
- Psychologické *otázky rozvodových konaní* – zverenie detí do výchovy jednému z rodičov a úprava styku dieťaťa s druhým rodičom, návrh na striedavú starostlivosť (môže ísť aj o posúdenie nespôsobilosti jedného z rozvedených rodičov vykonávať svoje práva, resp. stykať sa s dieťaťom, ak sa dopustil trestného činu týrania blízkej a zverenej osoby alebo sexuálneho zneužívania).
- Psychologické posudky *pri riešení adopcie, resp. jej zrušenia*.
- Riešenie sporných otázok *pracovnej spôsobilosti* (najmä vodičských oprávnení vo verejnej doprave, zbrojných preukazov), hodnotenie platnosti výpovede podanej v čase duševnej choroby.

- Prispieť k posúdeniu *právoplatnosti uzavretých majetkovoprávných úkonov* (dohôd, zmlúv, závetu) vzhľadom na duševný stav v čase právneho úkonu.

Vo **vojenskom práve** forenzní psychológovia riešia príležitostne špeciálne otázky subjektívnych zlyhaní v armáde, napr. v strážnej službe, pri zneužití právomoci, „šikanovaní“, nenastúpení do vojenskej služby, dezercie a pod. Tieto znalecké posudky sú po zrušení povinnej vojenskej služby a profesionalizácii armády v SR už veľmi zriedkavé.

Súhrn

Forezná psychológia súčasnosti je aplikovaná vedná disciplína, ktorá sa zaoberá teoretickými a praktickými problémami právnej praxe. Z hľadiska systému právnych vied patrí k špeciálnym forezným disciplinám. V praxi sa forezná psychológia opiera o poznatky a metódy radu ďalších špeciálnych a aplikovaných psychologických disciplín – klinickej, sociálnej, pedagogickej, pracovnej psychológie. Z hľadiska právnej náplne expertízy sa uplatňuje najmä v trestnoprávnom a občianskoprávnom konaní. Forezná psychológia je teda príkladom modernej interdisciplinárnej vedy.